

ੴ

ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚਾਰ

109

ਮਜ਼ਹਬੀ ਤਸੁੰਬ

ਭਾਗ-੩

‘ਖੜੀ’

ਮਜ਼ਹਬੀ ਤਾਂਸੁਬ

ਭਾਗ-3

ਵਿਸਮਾਦੂ ਨਾਦ ਵਿਸਮਾਦੂ ਵੇਦ ॥ ਵਿਸਮਾਦੂ ਜੀਅ ਵਿਸਮਾਦੂ ਭੇਦ ॥

ਵਿਸਮਾਦੂ ਰੂਪ ਵਿਸਮਾਦੂ ਰੰਗ ॥

(ਪੰਨਾ-8੬੩)

ਮੇਰੈ ਪ੍ਰਭਿ ਸਾਚੈ ਇਕੁ ਖੇਲੁ ਰਚਾਇਆ ॥

ਕੋਇ ਨ ਕਿਸ ਹੀ ਜੇਹਾ ਉਪਾਇਆ ॥

(ਪੰਨਾ-90੫੬)

ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀਆਂ ਉਪਰਲੀਆਂ ਪੰਗਤੀਆਂ ਅਨੁਸਾਰ ਭਿੰਨਤਾ ਤੇ ਅਨੇਕਤਾ ਕੁਦਰਤ ਦਾ ਮੁਕੰਮਲ ਤੇ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸ਼ਿੰਗਾਰ ਹੈ। ਸਥੂਲ ਸਰੀਰਕ ਪੱਧਰ ਤੋਂ ਹਰ ਵਸਤੂ, ਸੀਮਤ ਹੈ, ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ ਨੈਨ-ਨਕਸ਼, ਕੱਦ, ਸਿਹਤ, ਰੰਗ ਆਦਿ ਸਰੀਰਕ ਬਣਤਰ ਵਿੱਚ ਅਤਿਅੰਤ 'ਭਿੰਨਤਾ' ਹੈ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਸੋਚ-ਵਿਚਾਰ, ਭਾਵਨਾ ਤੇ ਨਿਰਨਾ ਸ਼ਕਤੀ ਵਿਚ ਭੀ ਸੂਖਮ ਮਾਨਸਿਕ ਪੱਧਰ ਤੇ ਅਤਿਅੰਤ ਭਿੰਨਤਾ ਅਤੇ ਵਿਲੱਖਣਤਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਭਿੰਨਤਾ ਕਾਰਨ ਹੀ, ਇਹਨਾਂ ਬਾਹਰਲੇ ਮਜ਼ਹਬਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਅਤੇ ਇਕੋ ਮਜ਼ਹਬ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਛਿਰਕਿਆਂ ਵਿਚਕਾਰ —

ਮੱਤ-ਭੇਦ

ਵਾਦ-ਵਿਵਾਦ

ਈਰਖਾ-ਦਵੈਤ

ਸਾੜੇ

ਘਰਨਾ

ਝਗੜੇ

ਲੜਾਈਆਂ

ਖੂਨ-ਖਰਾਬੇ

ਜੁਲਮ

ਹੁੰਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਜਿਸ ਦੀ ਵਜਾਹ ਨਾਲ, 'ਧਰਮ' ਜਾਂ 'ਮਜ਼ਹਬ' ਬਦਨਾਮ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਦਾ ਭਿਆਨਕ ਤੇ ਦੁਖਦਾਈ ਨਤੀਜਾ ਇਹ ਵੀ ਹੈ, ਕਿ ਜਿਸ

ਉਦੇਸ਼ ਜਾਂ ਮੰਤਰ ਲਈ, 'ਧਰਮ' ਦੀ ਸਿਰਜਨਾ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ, 'ਸਿੱਟਾ',
ਉਸਦੇ ਐਨ ਉਲਟ ਨਿਕਲਦਾ ਹੈ।

ਆਮ ਜਨਤਾ ਤਾਂ, 'ਜੀਵਨ' ਨੂੰ —

ਉਚੇਰਾ

ਚੰਗੇਰਾ

ਸੁਹਣੇਰਾ

ਸੁਖਦਾਇਕ

ਅਮਨ-ਸ਼ਾਂਤੀ ਵਾਲਾ

ਕਲਿਆਣਕਾਰੀ

ਬਨਾਉਣ ਲਈ, ਯਾ ਨਿਜੀ ਸੁਆਰਬ ਲਈ, 'ਧਰਮ' ਯਾ 'ਮਜ਼ਹਬ' ਧਾਰਦੀ ਹੈ।
ਪਰ ਜਦ ਮਜ਼ਹਬ ਨੂੰ 'ਤਾਂਸੁਬ' ਦੀ ਰੰਗਤ ਚੜ੍ਹ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਤਾਂ —

ਮਜ਼ਹਬ ਦੇ ਨਾਉਂ ਤੇ —

ਲੜਾਈਆਂ

ਝਗੜੇ

ਖੂਨ-ਖਰਾਬੇ

ਭਿਆਨਕ ਤਬਾਹੀ

ਜੁਲਮ

ਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ, ਜਨਤਾ ਦੇ ਨਿਸਚਿਆਂ ਅਤੇ ਸ਼ਰਧਾ-ਭਾਵਨੀ ਨੂੰ ਠੇਸ ਵਜਦੀ ਹੈ ਅਤੇ
ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ 'ਰੱਬੀਅਤ' ਅਤੇ 'ਧਰਮ' ਦੀ ਬਾਬਤ 'ਸ਼ੱਕ' ਪੈ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਕਈਆਂ
ਦਾ, 'ਰੱਬ' ਤੋਂ ਹੀ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਉਡ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਅਤੇ ਉਹ ਨਾਸਤਿਕ ਬਣ ਜਾਂਦੇ
ਹਨ।

ਮਜ਼ਹਬ ਦੇ ਨਾਉਂ ਉਤੇ ਇਕ ਦੂਜੇ ਨਾਲ ਨਫਰਤ, ਵੱਖ ਵੱਖ ਧਰਮਾਂ
ਵਿਚਕਾਰ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਬਲਕਿ ਇਕੇ 'ਧਰਮ' ਦੇ ਅੱਡ-ਅੱਡ ਫਿਰਕਿਆਂ
ਵਿਚਕਾਰ ਭੀ, ਪੈਦਾ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਆਪੇ ਵਿਚ ਵੈਰ-ਵਿਰੋਧ ਅਤੇ
ਟਾਕਰਾ ਵਧਦਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜੋ ਭਿਆਨਕ ਤਬਾਹੀ ਅਤੇ ਜੁਲਮ ਦਾ ਰੂਪ ਧਾਰ
ਛੈਂਦਾ ਹੈ।

ਜਿਵੇਂ ਅੰਨ੍ਹਿਆਂ ਦਾ ਹਾਥੀ ਬਾਰੇ ਗਿਆਨ, ਅਧੂਰਾ ਤੇ ਓਪਰਾ ਹੋਣ ਕਰਕੇ,
ਹਰੇਕ ਅੰਨ੍ਹਾ, ਹਾਥੀ ਨੂੰ ਉਹੀ ਕੁਝ ਸਮਝੀ ਬੈਠਾ ਸੀ, ਜਿੰਨਾ ਕੁ ਉਸ ਨੇ, ਹਾਥੀ ਨੂੰ ਹੱਥ

ਨਾਲ ਟੋਹ ਕੇ, ਜਾਣਿਆ ਸੀ। ਇਉਂ ਇਸ ਅਧੂਰੇ ਗਿਆਨ ਦੇ ਅਧਾਰ ਤੇ, ਉਹ,
ਆਪੋ ਵਿਚ ਲੜਦੇ ਤੇ ਝਗੜਦੇ ਰਹੇ। ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ—

ਪਰਮਾਤਮਾ

ਆਤਮਾ

ਮਾਇਆ

ਗੁਰੂ

ਸੰਤ

ਸਾਧੂ

ਧਾਰਮਿਕ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ

ਧਾਰਮਿਕ ਸੇਵਾ

ਕੁਰਬਾਨੀ

ਸਿਮਰਨ

ਕਲਿਆਣ

ਮੁਕਤੀ

ਆਦਿ ਸੰਬੰਧੀ, ਸਾਡੀ ਸਮਝੇ ਯਾ ਗਿਆਨ ਭੀ, ਉਪਰਾ, ਅਧੂਰਾ ਤੇ ਗਲਤ ਹੋ
ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਇਸ ਅਧੂਰੇ ਯਾ ਗਲਤ ਗਿਆਨ ਕਾਰਨ ਹੀ, ਮਜ਼ਹਬੀ ਤਾਂਸੁਬ ਦਾ ਬੀਜ,
ਉਪਜਦਾ ਤੇ ਬੜੀ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਫੈਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਅਧੂਰੇ ਗਿਆਨ ਯਾ
ਬੇ-ਸਮਝੀ ਤੋਂ ਉਪਜੇ ਹੋਏ—

ਝਗੜੇ

ਲੜਾਈਆਂ

ਦਵੈਤ

ਨਫਰਤ

ਧੱਕੇ ਸ਼ਾਹੀ

ਜੁਲਮ

ਆਪਣਿਆਂ ਅਤੇ ਬਿਗਾਨਿਆਂ, ਸਭ ਤੇ ਢਾਹੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ 'ਮਜ਼ਹਬੀ-ਤਾਂਸੁਬ' ਦੀ 'ਜੜ' ਦਾ ਮੁਢਲਾ ਕਾਰਨ, ਸਾਡੀ
ਬੇਸਮਝੀ ਅਤੇ ਅਗਿਆਨਤਾ ਹੀ ਹੈ। ਕਿਉਂਕਿ ਸਾਡਾ ਮਜ਼ਹਬ ਜਾਂ ਧਰਮ ਸੰਬੰਧੀ
ਗਿਆਨ —

ਅਧੂਰਾ

ਗਲਤ ਤੇ

ਇਕ-ਤਰਫਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਇਸੇ ਕਾਰਨ ਮਜ਼ਹਬੀ-ਤਾਂਸੁਬ ਵਰਗਾ ‘ਅਸਾਧ ਰੋਗ’ ਯਾ ‘ਕੈਂਸਰ’ (cancer) ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਫੈਲ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਡੁਰਮਾਨ —

ਘਾਟ ਨ ਕਿਨ ਹੀ ਕਹਾਇਆ॥ ਸਭ ਕਹਤੇ ਹੈ ਪਾਇਆ॥ (ਪੰਨਾ-੨੧)

ਸਭ ਕੋ ਪੂਰਾ ਆਪੇ ਹੋਵੈ ਘਟਿ ਨ ਕੋਈ ਆਖੈ॥ (ਪੰਨਾ-੪੬੯)

ਅਨੁਸਾਰ ਸੁਖਮ ‘ਹਉਮੈ’ ਕਰਕੇ, ਹਰੇਕ ਮਨੁੱਖ ਇਹ ਸੋਚਦਾ ਹੈ, ਕਿ ਉਸ ਦਾ —

ਰੱਬ

ਗੁਰੂ

ਸਿਧਾਂਤ

ਵਿਚਾਰਪਾਰਾ

ਕਰਮ

ਧਰਮ

ਮਾਰਿਆਦਾ

ਭਗਤੀ

ਸੰਬੰਧੀ —

ਸਮਝ

ਗਿਆਨ

ਨਿਸਚਾ

ਕਰਮ-ਕਿਰਿਆ

ਪਾਠ-ਪੂਜਾ

ਹੀ

ਅਭੁੱਲ

ਅਟੱਲ ਅਤੇ

ਸੰਪੂਰਨ ਹੈ।

ਉਹ ਦੂਜਿਆਂ ਦੇ ਨਿਸਚੇ ਅਤੇ ਕਰਮ-ਧਰਮ ਅਧੂਰੇ ਅਤੇ ਗਲਤ ਸਮਝਦਾ ਹੈ।

ਇਸ ਹਉਮੈ ਦੇ ਭਰਮ-ਭੁਲਾਵੇ ਦੀ ਅਗਿਆਨਤਾ ਵਿਚ, ਮਨੁੱਖ ਦੂਜਿਆਂ ਉਤੇ, ਆਪਣਾ ਧਰਮ 'ਠੋਸਣ' ਲਈ, ਹਰ ਜਾਇਜ਼ ਤੇ ਨਾਜਾਇਜ਼ ਤਰੀਕੇ ਵਰਤਦਾ ਹੈ।

ਹਉਮੈ ਦੇ ਭਰਮ-ਭੁਲਾਵੇ ਵਿਚ ਅਪਣਾਏ ਹੋਏ ਫੋਕਟ-ਕਰਮਾਂ ਦੀ ਇਕ ਛੋਟੀ ਜਿਹੀ ਮਿਸਾਲ ਹੇਠਾਂ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਪਾਣੀ — 'ਰੱਬੀ-ਦਾਤ' ਹੈ, ਪਰ ਜੇ ਉਹੋ ਪਾਣੀ ਸਾਡੇ ਆਪਣੇ ਭਾਂਡਿਆਂ ਵਿਚ ਪਿਆ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ 'ਸੁੱਚਾ' ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਜਦ ਕਿਸੇ ਦੂਜੇ ਦੇ 'ਭਾਂਡਿਆਂ' ਵਿਚ ਪਿਆ ਹੋਵੇ, ਤਾਂ ਸੁੱਚਾ ਨਹੀਂ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ। ਉਸ ਭਾਂਡੇ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਦੂਜੇ ਦਾ ਹੱਥ ਲਗ ਜਾਏ, ਤਾਂ ਉਸ ਵਿੱਚ ਪਿਆ ਪਾਣੀ ਭੀ ਭਿੱਟਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜੇ ਕਰ ਉਹੋ ਪਾਣੀ 'ਕੱਚ' ਦੇ ਗਲਾਸ ਵਿਚ ਪਿਆ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਉਹ 'ਪਲੀਤ' ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਪੀਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਨਹੀਂ। ਪਰ ਜੇ 'ਸਟੀਲ' (steel) ਦੇ ਭਾਂਡੇ ਵਿਚ ਪਿਆ ਹੋਵੇ ਤਾਂ 'ਸੁੱਚਾ' ਗਿਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਕਿਤਨੀ ਅਨੋਖੀ ਗੱਲ ਹੈ, ਕਿ ਪਾਣੀ ਯਾ ਚਾਹ

ਦੂਜੇ ਦੇ ਭਾਂਡੇ ਵਿਚ,

ਹੱਥ ਲਗੇ ਤੋਂ,

ਕੱਚ ਦੇ ਬਰਤਨ ਵਿਚ,

ਚੀਨੀ ਦੇ ਕੱਪ ਵਿਚ,

'ਜੂਠੀ' ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ — ਪਰ 'ਦੁੱਧ' ਯਾ ਘਿਉ 'ਜੂਠਾ' ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਸਾਰਿਆਂ ਦੇ ਹੱਥੋਂ ਯਾ ਡਬਿਆਂ ਵਿਚੋਂ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਘਿਆ ਪਟ ਭਾਂਡਾ ਕਹੈ ਨ ਕੋਇ॥ ਐਸਾ ਭਗਤੁ ਵਰਨ ਮਹਿ ਹੋਇ॥ (ਪੰ.-੧੨੧)

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹੋਰ ਅਨੇਕਾਂ ਧਾਰਮਿਕ-ਤਾਅਸੁਬ ਦੇ ਵਤੀਰੇ ਅਤੇ ਪ੍ਰਗਟਾਵੇ, ਸਾਡੇ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ, ਕਿਸੇ ਨ ਕਿਸੇ ਰਸਮ ਅਤੇ ਸ਼ਕਲ ਵਿਚ ਆਮ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦੇ ਹਨ, ਜਿਸ ਦਾ ਸਭਨਾਂ ਨੂੰ ਗਿਆਨ ਹੁੰਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਭੀ, ਇਸ ਹਾਸੇ-ਹੀਣੇ 'ਮਜ਼ਹਬੀ-ਤਾਅਸੁਬ' ਦੀ 'ਕਟੜਤਾਈ' ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲਨ ਦਾ ਕਦੇ ਮਿਆਲ ਯਾ ਹੌਸਲਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ।

ਦੇ ਕੈ ਚਉਕਾ ਕਢੀ ਕਾਰ॥ ਉਪਰਿ ਆਇ ਬੈਠੋ ਕੂੜਿਆਰ॥
 ਮਤੁ ਭਿਟੈ ਵੇ ਮਤੁ ਭਿਟੈ॥ ਇਹ ਅੰਨ੍ਹ ਅਸਾਡਾ ਫਿਟੈ॥
 ਤਨਿ ਫਿਟੈ ਫੇੜ ਕਰੇਨਿ॥ ਮਨਿ ਜੂਠੈ ਚੁਲੀ ਭਰੇਨਿ॥
 ਕਹੁ ਨਾਨਕ ਸਚੁ ਧਿਆਈਐ॥ ਸੁਚਿ ਹੋਵੈ ਤਾ ਸਚੁ ਪਾਈਐ॥ (ਪੰ-੪੨)

ਕੁਬਧਿ ਛੂਮਣੀ ਕੁਦਇਆ ਕਸਾਇਣਿ
 ਪਰ ਨਿੰਦਾ ਘਟ ਚੂਹੜੀ ਮੁਠੀ ਕ੍ਰੋਧਿ ਚੰਡਾਲਿ॥
 ਕਾਰੀ ਕਢੀ ਕਿਆ ਥੀਐ ਜਾਂ ਚਾਰੇ ਬੈਠੀਆ ਨਾਲਿ॥
 ਸਚੁ ਸੰਜਮੁ ਕਰਣੀ ਕਾਰਾਂ ਨਾਵਣੁ ਨਾਉ ਜਪੇਹੀ॥
 ਨਾਨਕ ਅਗੈ ਉਤਮ ਸੇਈ ਜਿ ਪਾਪਾਂ ਪੰਦਿ ਨ ਦੇਹੀ॥ (ਪੰਨਾ-੯੧)

ਕਹੁ ਪੰਡਿਤ ਸੂਚਾ ਕਵਨੁ ਠਾਉ॥ ਜਹਾਂ ਬੈਸਿ ਹਉ ਭੋਜਨ ਖਾਉ॥੧॥...
 ਅਗਨਿ ਭੀ ਜੂਠੀ ਪਾਨੀ ਜੂਠਾ ਜੂਠੀ ਬੈਸਿ ਪਕਾਇਆ॥
 ਜੂਠੀ ਕਰਛੀ ਪਰੋਸਨ ਲਾਗਾ ਜੂਠੇ ਹੀ ਬੈਠਿ ਖਾਇਆ॥੩॥
 ਗੋਬਰੁ ਜੂਠਾ ਚਉਕਾ ਜੂਠਾ ਜੂਠੀ ਦੀਨੀ ਕਾਰਾ॥
 ਕਹਿ ਕਬੀਰ ਤੇਈ ਨਰ ਸੂਚੇ ਸਾਚੀ ਪਰੀ ਬਿਚਾਰਾ॥੪॥ (ਪੰਨਾ-੧੧੯੫)

ਹਉਮੈ ਦੇ ਪ੍ਰਗਟਾਵੇ ਦੇ ਅਨੇਕਾਂ ਸਰੂਪ ਹਨ, ਪਹ ਜਦ ਕਦੇ 'ਹਉਮੈ' ਨੂੰ 'ਧਰਮ'
 ਦੀ 'ਪਾਣ' ਚੜ੍ਹ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਅਤਿਅੰਤ ਤਬਾਹੀ ਮਚਾਉਂਦੀ ਹੈ।

ਪਿਛਲੇ ਭਾਗਾਂ ਵਿਚ ਦਸਿਆ ਜਾ ਚੁੱਕਾ ਹੈ, ਕਿ 'ਮਜ਼ਹਬੀ-ਤਾਂਸੁਬ'

ਦੁਆਰਾ, ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਈਰਖਾ, ਦਵੈਤ, ਨਫਰਤ ਦਾ ਅਤਿਅੰਤ ਛੂੰਘਾ ਤੇ ਮਾਰੂ
 'ਜ਼ਹਿਰ' ਫੈਲਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਬੇਅੰਤ ਝਗੜੇ, ਲੜਾਈਆਂ,
 ਤਬਾਹੀ, ਜੁਲਮ; ਨਿਰਦੋਸ਼ ਅਤੇ ਭੋਲੀ-ਭਾਲੀ ਜਨਤਾ ਤੇ ਢਾਹੇ ਗਏ ਹਨ ਅਤੇ
 ਹੁਣ ਭੀ ਹੋ ਰਹੇ ਹਨ। ਜਦ ਇਹ 'ਮਜ਼ਹਬੀ-ਤਾਂਸੁਬ' — 'ਸੰਗਠਤ' (organised)
 ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਲੋਕ ਤਾਂਸੁਬ ਦੇ ਅੰਨ੍ਹੇ ਜੌਸ਼ ਵਿਚ ਅਤਿਅੰਤ ਤਬਾਹੀ
 ਮਚਾਉਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਜਨਤਾ ਤ੍ਰਾਹ-ਤ੍ਰਾਹ ਕਰ ਉਠਦੀ ਹੈ।

ਦੂਜਿਆਂ ਨੂੰ —

ਨੀਵਾਂ

ਮਲੇਛ

ਕਾਫਰ

ਕੱਚਾ-ਪਿੱਲਾ

ਮਨਮੁਖ

ਆਦਿ ਕਹਿ ਕੇ ਨੁਕਤਾਚੀਨੀ ਕਰਨੀ, ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਨਾਲ ਧਰਮ ਦੇ ਨਾਉਂ
ਤੇ –

ਘਰਨਾ ਕਰਨੀ
ਦਵੈਤ ਕਰਨੀ
ਵਾਦ-ਵਿਵਾਦ ਕਰਨਾ
ਝਗੜੇ ਕਰਨੇ
ਲੜਾਈ ਕਰਨੀ
ਲੁਟ-ਮਾਰ ਕਰਨੀ
ਤਬਾਹੀ ਮਚਾਉਣੀ
ਅਤਿਆਚਾਰ ਕਰਨੇ

ਆਦਿ – ‘ਮਜ਼ਹਬੀ-ਤਾਅਸੁਬ’ ਦੇ ਅਧੀਨ – ਸਾਡੀ ‘ਹਉਮੈ’ ਦਾ ਹੀ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ
ਹੈ।

ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਆਪਣੇ-ਆਪ ਨੂੰ ਹੀ –

ਚੰਗੇ
ਨੇਕ
ਊਚੇ
ਸੁਚੇ
ਧਰਮੀ
ਭਲੋ-ਭਲੇਰੇ
ਪਾਰਗਰਾਮੀ
ਮਹਾਂਪੁਰਖ
ਬ੍ਰਹਮ-ਗਿਆਨੀ

ਸਮਝਣਾ ਭੀ ਧਾਰਮਿਕ ‘ਹਉਮੈ’ ਦਾ ਹੀ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਹੈ।

ਪਰ, ਗੁਰਬਾਣੀ ਸਾਨੂੰ ਇਸ ਧਾਰਮਿਕ ਹਉਮੈ ਤੋਂ ਇਉਂ ਹੋੜਦੀ ਹੈ –

ਇਕਿ ਗਾਵਤ ਰਹੇ ਮਨਿ ਸਾਦੁ ਪਾਇ॥
ਹਉਮੈ ਵਿਚਿ ਗਾਵਹਿ ਬਿਰਬਾ ਜਾਇ॥
ਗਾਵਣਿ ਗਾਵਹਿ ਜਿਨ ਨਾਮ ਪਿਆਰੁ॥
ਸਾਚੀ ਬਾਣੀ ਸਬਦ ਬੀਚਾਰੁ॥

(ਪੰਨਾ-੧੫੮)

ਨਾਨਕ ਤੇ ਨਰ ਅਸਲਿ ਖਰ ਜਿ ਬਿਨੁ ਗੁਣ ਗਰਬੁ ਕਰੰਤਾ॥ (ਪੰ.-੧੪੧੧)

ਮਨ ਮਹਿ ਕ੍ਰੋਧੁ ਮਹਾ ਅਹੰਕਾਰਾ॥

ਪੂਜਾ ਕਰਹਿ ਬਹੁਤੁ ਬਿਸਥਾਰਾ॥

ਕਰਿ ਇਸਨਾਨੁ ਤਨਿ ਚਕ੍ਰ ਬਣਾਏ॥

ਅੰਤਰ ਕੀ ਮਲੁ ਕਬ ਹੀ ਨ ਜਾਏ॥

(ਪੰਨਾ-੧੩੪੮)

ਤੀਰਥ ਬਰਤ ਅਰੁ ਦਾਨ ਕਰਿ ਮਨ ਮੈ ਧਰੈ ਗੁਮਾਨੁ॥

ਨਾਨਕ ਨਿਹਫਲ ਜਾਤ ਤਿਹ ਜਿਉ ਕੁੰਚਰ ਇਸਨਾਨੁ॥

(ਪੰਨਾ-੧੪੨੮)

ਮਾਨ ਅੰਭਿਮਾਨ ਮੰਧੇ ਸੋ ਸੇਵਕੁ ਨਾਹੀ ॥

(ਪੰਨਾ-੫੧)

ਕੋਟਿ ਕਰਮ ਕਰੈ ਹਉ ਧਾਰੇ॥

ਸ੍ਰਮੁ ਪਾਵੈ ਸਗਲੇ ਬਿਰਥਾਰੇ॥

(ਪੰਨਾ-੨੯੮)

ਉਪਰਲੀ ਵਿਚਾਰ ਤੋਂ ਸਿੱਧ ਹੋਇਆ, ਕਿ

ਸਾਡੀ 'ਹਉਮੈ' ਹੀ

ਧਾਰਮਿਕ ਅੰਭਿਮਾਨ

ਅਤੇ

ਮਜ਼ਹਬੀ ਤਾਸੁਸੁਬ

ਦਾ ਮੂਲ ਕਾਰਨ ਹੈ।

ਇਸ 'ਧਾਰਮਿਕ ਜਨੂੰਨ' ਦੇ ਅੰਨ੍ਹੇ, ਜੋਸ਼ ਵਿਚ ਹੀ ਧਰਮ ਦੇ ਨਾਉਂ ਤੇ ਅਤੇ ਧਰਮ ਦੀ ਆੜ ਵਿਚ, ਅਸੀਂ 'ਧਰਮ' ਦੀ ਹੀ —

ਨਿਰਾਦਰੀ

ਨਿਖੇਧੀ

ਬੇ-ਮੁਖਤਾਈ

ਬੇ-ਸਿਦਕੀ

ਬਦਨਾਮੀ

ਦਾ ਅਣਜਾਣੇ ਹੀ 'ਮੁਜ਼ਾਹਰਾ' ਕਰਦੇ ਹਾਂ।

ਸਾਡੇ ਇਸ ਅੰਨ੍ਹੇ 'ਮਜ਼ਹਬੀ-ਜਨੂੰਨ' ਦਾ ਆਮ ਜਨਤਾ ਉਤੇ ਅਤਿ ਭੈੜਾ, ਹਾਨੀਕਾਰਕ ਅਤੇ ਡੂੰਘਾ ਅਸਰ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਨਾਲ 'ਰੱਬੀ ਹੋ-ਦ' ਤੇ 'ਧਰਮ' ਦੀ ਬਾਬਤ ਕਈ ਕਿਸਮ ਦੇ ਸ਼੍ਲਕੇ ਖੜੇ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਸੱਚ ਤਾਂ ਇਹ ਹੈ, ਕਿ

ਜਨਤਾ ਦੇ ਹਿਰਦਿਆਂ ਵਿਚ 'ਪਰਮ' ਵਲੋਂ 'ਬੇ-ਪ੍ਰਵਾਹੀ', 'ਬੇ-ਮੁਖਤਾਈ', 'ਬੇ-ਸਿਦਕੀ' ਅਤੇ 'ਨਾਸਤਿਕਤਾ' ਫੈਲਾਉਣ ਵਿਚ, ਹਉਮੈ-ਵੇੜੇ, 'ਮਜ਼ਹਬੀ-ਜਨੂੰਨ' ਦਾ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹਿਸਾ ਹੈ।

'ਅੰਨ੍ਹੇ ਮਜ਼ਹਬੀ ਜੋਸ਼' ਵਿਚ ਸਾਡੀ ਬੁੱਧੀ ਭਿੱਸ਼ਟ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਸਾਨੂੰ ਚੰਗੇ-ਮਾੜੇ, ਸੱਚ-ਝੂਠ, ਪਾਪ-ਪੁੰਨ, 'ਦੈਵੀ ਗੁਣ' ਤੇ 'ਅਸੁਰੀ ਅਉਗਣਾਂ' ਵਿਚਕਾਰ 'ਨਿਰਣਾ' ਕਰਨ ਦੀ, ਬਿਬੇਕ ਬੁੱਧੀ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦੀ।

ਇਸ ਦੇ ਐਨ ਉਲਟ ਹਰ ਇਕ 'ਪਰਮ' ਸਾਨੂੰ ਦਇਆ, ਖਿਮਾ, ਮੈਤ੍ਰੀ-ਭਾਵ, ਪਿਆਰ, ਸੇਵਾ ਆਦਿ, ਦੈਵੀ ਗੁਣਾਂ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਦਾ ਹੈ।

ਚਾਨਣ ਦੀ ਅਣਹੋਂਦ ਦਾ ਨਾਉ 'ਹਨੇਰਾ' ਹੈ।

ਰੱਬੀ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਦੀ ਅਣਹੋਂਦ ਦਾ ਨਾਉ 'ਮਾਇਆ' ਹੈ।

ਮਾਇਆ ਦੇ 'ਭਰਮ-ਭੁਲਾਵੇ', 'ਅੰਧ-ਗੁਬਾਰ' ਵਿਚੋਂ 'ਹਉਮੈ' ਉਪਜਦੀ ਹੈ।

ਜਿਥੇ 'ਹਉਮੈ' ਦਾ ਬੋਲ-ਬਾਲਾ ਹੈ, ਉਥੇ ਇਲਾਹੀ 'ਭਾਵਨਾ' ਨਹੀਂ ਹੈ।

'ਚਾਨਣ' ਤੇ 'ਹਨੇਰ' ਇਕ ਦੂਜੇ ਤੋਂ ਉਲਟ ਤੇ ਮੁਤਜ਼ਾਦ ਹਨ।

ਹਉਮੈ ਦਾ 'ਅਹਿਸਾਸ' ਤੇ ਇਲਾਹੀ 'ਸ਼ਰਧਾ-ਭਾਵਨੀ' ਵੀ ਇਕ ਦੂਜੇ ਦੇ ਉਲਟ ਤੇ ਮੁਤਜ਼ਾਦ ਹਨ।

ਅਕਾਲ-ਪੁਰਖ ਦੀ ਹਸਤੀ 'ਸੱਚ' ਅਤੇ ਅੱਟਲ ਹੈ।

ਹਉਮੈ ਦੀ ਕੋਈ ਹਸਤੀ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਇਹ ਸਿਰਫ ਮਨ ਦਾ 'ਭਰਮ-ਭੁਲਾਵਾ' ਹੈ।

ਦੂਜੇ ਲਫਜ਼ਾਂ ਵਿਚ, 'ਅਗਿਆਨਤਾ-ਰੂਪੀ ਮਾਇਆ' ਨੇ 'ਜੀਵ' ਨੂੰ, ਜਨਮਾਂ ਜਨਮਾਂਤਰਾਂ ਤੋਂ, 'ਹਉਮੈ' ਦੀ 'ਅਫੀਮ' ਦੇ ਨਸ਼ੇ ਵਿਚ 'ਸੁਆ' ਛਡਿਆ ਹੈ।

ਤਿਹੀ ਗੁਣੀ ਸੰਸਾਰੁ ਭ੍ਰਮੁ ਸੁਤਾ ਸੁਤਿਆ ਰੈਣਿ ਵਿਹਾਣੀ॥ (ਪੰਨਾ-੯੨੦)

ਸਾਰਿਆਂ ਮਾਨਸਿਕ 'ਰੋਗਾਂ' ਦਾ ਮੁਢਲਾ ਕਾਰਨ 'ਪਰਮੇਸ਼ਰ' ਨੂੰ 'ਭੁਲਣਾ' ਜਾਂ ਬੇਮੁਖ ਹੋਣਾ ਹੀ ਹੈ।

ਪਰਮੇਸਰ ਤੇ ਭੁਲਿਆਂ ਵਿਆਪਨਿ ਸਭੇ ਰੋਗ॥

ਵੇਮੁਖ ਹੋਏ ਰਾਮ ਤੇ ਲਗਨਿ ਜਨਮ ਵਿਜੋਗ॥

(ਪੰਨਾ-੧੩੫)

ਤੂ ਵਿਸਰਹਿ ਤਾਂ ਸਭੁ ਕੋ ਲਾਗੂ ਚੀਤਿ ਆਵਹਿ ਤਾਂ ਸੇਵਾ॥ (ਪੰ.-੩੮੩)

ਭੂਲਿਓ ਮਨੁ ਮਾਇਆ ਉਰਸ਼ਾਇਓ॥ (ਪੰਨਾ-੧੦੨)

ਇਹ ਹਉਮੈ ਦਾ ਰੋਗ, ਸਿਰਫ਼ ਆਮ ਜਨਤਾ ਨੂੰ ਹੀ ਨਹੀਂ ਲੱਗਾ ਹੋਇਆ,
ਬਲਕਿ ਧਾਰਮਿਕ ਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ ਨੂੰ ਭੀ ਡਾਢਾ ਚਿੰਬੜਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ।

ਫਰਕ ਇਹ ਹੈ, ਕਿ ਆਮ ਜਨਤਾ ਤਾਂ ਮੌਟੀ-ਠੁੱਲੀ, 'ਹਉਮੈ' ਦੀ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੈ,
ਪਰ ਧਾਰਮਿਕ ਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ ਦੀ ਹਉਮੈ 'ਸੂਖਮ' ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

ਲੋਹੇ ਦੇ ਠੁਲੇ ਜੰਜ਼ੀਰ ਤਾਂ ਤੋੜਨੇ ਸੌਖੇ ਹਨ, ਪਰ ਦਿਮਾਰੀ ਸਿਆਣਪ,
ਉਕਤੀਆਂ-ਜੁਗਤੀਆਂ, ਫਿਲੌਸਫੀਆਂ ਦੇ ਸੂਖਮ ਰੇਸ਼ਮ ਦੇ ਫੰਦਿਆਂ ਤੋਂ ਛੁਟਣਾ
ਅਤਿ ਕਠਨ ਹੈ।

'ਧਰਮ' ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਲਈ, ਪਹਿਲਾਂ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰ ਹੀ ਦੈਵੀ ਗੁਣਾਂ ਨੂੰ
ਧਾਰਨ ਤੇ ਕਮਾਉਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਕਮਾਈ ਬਗੈਰ, ਫੋਕੇ ਸਾਧਨਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ
ਕਰਨਾ ਹਾਸੋ-ਹੀਣਾ 'ਪਖੰਡ' ਹੈ।

ਅਵਰ ਉਪਦੇਸ਼ੈ ਆਪਿ ਨ ਕਰੈ ॥

ਆਵਤ ਜਾਵਤ ਜਨਮੈ ਮਰੈ।

(ਪੰਨਾ-੨੬੯)

ਉਪਦੇਸੁ ਕਰੈ ਆਪਿ ਨ ਕਮਾਵੈ ਤਤੁ ਸਬਦੁ ਨ ਪਛਾਨੈ॥ (ਪੰ.-੩੮੦)

ਸਾਧਿਆ ਹੋਇਆ 'ਸਖਸ਼ੀ ਜੀਵਨ' ਹੀ ਪ੍ਰਚਾਰ ਦਾ ਅਤਿਅੰਤ ਅਸਰਦਾਇਕ
ਤਰੀਕਾ ਹੈ।

ਏਸੇ ਕਰਕੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਅਨੁਸਾਰ, ਦੂਜਿਆਂ ਨੂੰ ਉਪਦੇਸ਼ ਕਰਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ,
ਆਪਣੇ ਹੀ ਮਨ ਨੂੰ ਸਮਝਾਉਣ ਲਈ ਤਾਕੀਦੀ ਹੁਕਮ ਹੈ।

ਜਿਸ ਕੈ ਅੰਤਰਿ ਬਸੈ ਨਿਰੰਕਾਰੁ॥

ਤਿਸ ਕੀ ਸੀਖ ਤਰੈ ਸੰਸਾਰੁ॥

(ਪੰਨਾ-੨੬੯)

ਪ੍ਰਥਮੇ ਮਨੁ ਪਰਬੋਧੈ ਅਪਨਾ ਪਾਛੈ ਅਵਰ ਰੀਝਾਵੈ॥

ਰਾਮ ਨਾਮ ਜਪੁ ਹਿਰਦੈ ਜਾਪੈ ਮੁਖ ਤੇ ਸਗਲ ਸੁਨਾਵੈ॥ (ਪੰਨਾ-੩੮੧)

ਸਤਿਗੁਰੁ ਭੇਟੇ ਤਾ ਪਾਰਸੁ ਹੋਵੈ ਪਾਰਸੁ ਹੋਇ ਤ ਪੂਜ ਕਰਾਏ॥

ਜੋ ਉਸੁ ਪੂਜੇ ਸੋ ਫਲੁ ਪਾਏ ਦੀਖਿਆ ਦੇਵੈ ਸਾਚੁ ਬੁਝਾਏ॥ (ਪੰ.-੪੯੧)

ਆਪਿ ਜਪਹੁ ਅਵਰਾ ਨਾਮੁ ਜਪਾਵਹੁ॥

ਸੁਨਤ ਕਹਤ ਰਹਤ ਗਤਿ ਪਾਵਹੁ॥

(ਪੰਨਾ-੨੮੯)

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਨੋ-ਖੰਡ ਪ੍ਰਿਥਮੀ ਵਿਚ ‘ਵਿਸ਼ਵ-ਧਰਮ’ ਜਾ ‘ਆਈ ਪੰਥੀ ਸਗਲ ਜਮਾਤੀ’ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਕੇ, ਇਕ ਅਨੁਪਮ ਮਿਸਾਲ ਕਾਇਮ ਕੀਤੀ।

ਇਸ ‘ਸਰਬੱਗ-ਧਰਮ’ ਦੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਇਹ ਹੈ, ਕਿ ਇਹ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਧਰਮ ਤਿਆਗਣ ਲਈ ਨਹੀਂ ਕਹਿੰਦਾ, ਸਗੋਂ ਆਪਣੇ ਧਰਮ ਵਿਚ ਹੀ ਵਿਚਰ ਕੇ, ਦੈਵੀ ਗੁਣਾਂ ਨੂੰ ਧਾਰਨ ਕਰਨ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ।

ਇਸੇ ਲਈ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਨੇ —

ਮੁਸਲਮਾਨ	ਨੂੰ	ਸੱਚਾ ਮੁਸਲਮਾਨ
ਹਿੰਦੂ	ਨੂੰ	ਸੱਚਾ ਹਿੰਦੂ
ਵੈਸ਼ਨਵ	ਨੂੰ	ਸੱਚਾ ਵੈਸ਼ਨਵ
ਜੋਗੀ	ਨੂੰ	ਸੱਚਾ ਜੋਗੀ
ਪੰਡਿਤ	ਨੂੰ	ਸੱਚਾ ਪੰਡਿਤ

ਬਣਨ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਦਿੱਤੀ ਹੈ। ਇਹ ਸਚਾਈ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਪ੍ਰਮਾਣਾਂ ਵਿਚ ਪਰਗਟ ਹੁੰਦੀ ਹੈ —

ਮਿਹਰ ਮਸੀਤਿ ਸਿਦਕੁ ਮੁਸਲਾ ਹਕੁ ਹਲਾਲੁ ਕੁਰਾਣੁ ॥

ਸਰਮ ਸੁੰਨਤਿ ਸੀਲੁ ਰੋਜਾ ਹੋਹੁ ਮੁਸਲਮਾਣੁ ॥

ਕਰਣੀ ਕਾਬਾ ਸਚੁ ਪੀਰੁ ਕਲਮਾ ਕਰਮ ਨਿਵਾਜਾ ॥

ਤਸਬੀ ਸਾ ਤਿਸੁ ਭਾਵਸੀ ਨਾਨਕ ਰਖੈ ਲਾਜਾ ॥

(ਪੰਨਾ-੧੪੦)

ਕੰਠੇ ਮਾਲਾ ਜਿਹਵਾ ਰਾਮੁ ॥

ਸਹੰਸੁ ਨਾਮੁ ਲੈ ਲੈ ਕਰਉ ਸਲਾਮੁ ॥੩॥

ਕਹਤ ਕਬੀਰ ਰਾਮ ਗੁਨ ਗਾਵਉ ॥

ਹਿੰਦੂ ਤੁਰਕ ਦੋਊ ਸਮਝਾਵਉ ॥

(ਪੰਨਾ-੮੭੯)

ਸੋ ਮੁਲਾਂ ਜੋ ਮਨ ਸਿਉ ਲੈਰੈ ॥

ਗੁਰ ਉਪਦੇਸਿ ਕਾਲਿ ਸਿਉ ਜੁਰੈ ॥

ਕਾਲ ਪੁਰਖ ਕਾ ਮਰਦੈ ਮਾਨੁ ॥

ਤਿਸੁ ਮੁਲਾ ਕਉ ਸਦਾ ਸਲਾਮੁ ॥

(ਪੰਨਾ-੧੧੫੯)

ਏਕੇ ਕਉ ਸਚੁ ਏਕਾ ਜਾਣੈ ਹਉਮੈ ਦੂਜਾ ਦੂਰਿ ਕੀਆ ॥

ਸੋ ਜੋਗੀ ਗੁਰ ਸਬਦੁ ਪਛਾਣੈ ਅੰਤਰਿ ਕਮਲੁ ਪ੍ਰਗਾਸੁ ਬੀਆ ॥ (ਪੰ.-੯੪੦)

ਮਨ ਤਨ ਅੰਤਰਿ ਸਿਮਰਨ ਗੋਪਾਲ ॥
 ਸਭ ਉਪਰਿ ਹੋਵਤ ਕਿਰਪਾਲ ॥
 ਆਪਿ ਦਿੜੈ ਅਵਰਹ ਨਾਮੁ ਜਪਾਵੈ ॥
 ਨਾਨਕ ਓਹੁ ਬੈਸਨੋ ਪਰਮ ਗਤਿ ਪਾਵੈ ॥੨॥
 ਭਗਉਤੀ ਭਗਵੰਤ ਭਗਤਿ ਕਾ ਰੰਗੁ ॥
 ਸਗਲ ਤਿਆਗੈ ਦੁਸਟ ਕਾ ਸੰਗੁ ॥
 ਮਨ ਤੇ ਬਿਨਸੈ ਸਗਲਾ ਭਰਮੁ ॥
 ਕਰਿ ਪੂਜੈ ਸਗਲ ਪਾਰਬ੍ਰਹਮੁ ॥
 ਸਾਧਸੰਗਿ ਪਾਪਾ ਮਲੁ ਖੋਵੈ ॥
 ਤਿਸ ਭਗਉਤੀ ਕੀ ਮਹਿ ਉਤਮ ਹੋਵੈ ॥...
 ਸੋ ਪੰਡਿਤੁ ਜੋ ਮਨੁ ਪਰਬੋਧੈ ॥
 ਰਾਮ ਨਾਮੁ ਆਤਮ ਮਹਿ ਸੋਧੈ ॥

(ਪੰਨਾ-੨੯੮)

ਇਸ ਵਿਸ਼ਵ-ਧਰਮ ਦੀ ਸਰਬੱਗਤਾ ਦਾ ਸਬੂਤ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਵਿਚ -

1. ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਸਾਰੇ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਸਤਿਕਾਰਿਆ ਗਿਆ ਹੈ।

ਸਿਰੁ ਨਾਨਕ ਲੋਕਾ ਪਾਵੈ ਹੈ ॥

ਬਲਿਹਾਰੀ ਜਾਉ ਜੇਤੇ ਤੇਰੇ ਨਾਵੈ ਹੈ ॥

(ਪੰ.-੧੧੬੮)

2. ਅਨੇਕਾਂ ਧਰਮਾਂ ਦੇ ਭਗਤਾਂ, ਮਹਾਂਪੁਰਸ਼ਾਂ ਦੇ ਬਿੰਨ-ਬਿੰਨ ਬੋਲੀਆਂ ਵਿਚ ਰਚੇ ਗਏ, ਰੱਬੀ 'ਕਲਾਮ' ਨੂੰ ਸਦਾ ਵਾਸਤੇ ਗੁਰੂ ਗਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਵਿਚ ਸਨਮਾਨਿਆ ਗਿਆ ਹੈ।

ਅਵਲਿ ਅਲਹ ਨੂਰੁ ਉਪਾਇਆ ਕੁਦਰਤਿ ਕੇ ਸਭ ਬੰਦੇ ॥

ਏਕ ਨੂਰ ਤੇ ਸਭੁ ਜਗੁ ਉਪਜਿਆ ਕਉਨ ਭਲੇ ਕੋ ਮੰਦੇ ॥ (ਪੰ.-੧੩੪੯)

ਹਿੰਦੂ ਤੁਰਕ ਕਾ ਸਾਹਿਬੁ ਏਕ ॥ ਕਹ ਕਰੈ ਮੁਲਾਂ ਕਹ ਕਰੈ ਸੇਖ ॥ (ਪੰ.-੧੧੫੮)

ਇਸ ਲਈ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਚਲਾਏ ਹੋਏ 'ਵਿਸ਼ਵ-ਧਰਮ' ਵਿਚ 'ਮਜ਼ਹਬੀ' ਤਾਅਸੁਖ ਲਈ ਕੋਈ ਗੁੰਜਾਇਸ਼ ਨਹੀਂ ਹੈ ਅਤੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਮੰਨਣ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਹੋਰ ਧਰਮਾਂ ਦੇ ਪੈਰੋਕਾਰਾਂ ਨਾਲ ਸਹਿਨਸ਼ੀਲਤਾ ਅਤੇ ਰਵਾਦਾਰੀ ਨਾਲ ਵਰਤਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

ਪਰ ਅਫਸੋਸ ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ, ਕਿ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀ ਅੰਤ੍ਰੀਵ ਭਾਵਨਾ ਤੋਂ ਅਨਜਾਣ ਤੇ ਬੇਮੁਖ ਹੋ ਕੇ ਅਸੀਂ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇ 'ਨਾਮ-ਲੇਵਾ' ਅਤੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ

ਉਪਾਸ਼ਕ 'ਕਹਿਲਾਉਣ' ਵਾਲੇ, ਹੋਰਨਾਂ ਧਰਮਾਂ ਅਤੇ ਆਪਣੀਆਂ ਹੀ ਸੰਪਰਦਾਵਾਂ ਨਾਲ, ਤਾਂਸੁਬ ਵਾਲਾ ਵਤੀਰਾ ਕਰਦੇ ਹਨ।

ਆਤਮਿਕ ਅਗਿਆਨਤਾ ਦੇ ਭਰਮ-ਭੁਲਾਵੇ ਵਿਚੋਂ ਹੀ 'ਦੂਜਾ-ਭਾਉ' ਉਪਜਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੁਆਰਾ ਅਸੀਂ

ਰੱਬੀ ਏਕਤਾ ਅਤੇ
ਵਿਸ਼ਵ ਧਰਮ ਦੀ
ਸਾਂਝੀਵਾਲਤਾ

ਨੂੰ ਭੁੱਲ ਜਾਂਦੇ ਹਾਂ।

ਇਹ 'ਦੂਜੇ-ਭਾਉ' ਜਾਂ 'ਦੂਜੇ-ਦੋਇ' ਦਾ ਭਰਮ ਹੀ 'ਮਜ਼ਹਬੀ-ਤਾਂਸੁਬ' ਦੀ ਅਗਨੀ ਦਾ

ਮੁਢਲਾ ਕਾਰਨ ਬਣਦਾ ਹੈ।

ਇਸ ਹਕੀਕਤ ਨੂੰ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਇਉਂ ਦਰਸਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ —

ਇਸੁ ਮਨ ਕਉ ਬਸੰਤ ਕੀ ਲਗੈ ਨ ਸੋਇ॥

ਇਹੁ ਮਨੁ ਜਲਿਆ ਦੂਜੈ ਦੋਇ॥

(ਪੰਨਾ-੧੧੭੬)

ਬੜੀ ਦੁਖ ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ, ਕਿ ਇਹ 'ਦੂਜੇ-ਦੋਇ' ਵਾਲੇ 'ਮਜ਼ਹਬੀ-ਤਾਂਸੁਬ' ਦੇ ਭਾਂਬੜ, 'ਧਰਮਾਂ' ਅਤੇ 'ਧਰਮ-ਅਸਥਾਨਾਂ' ਵਿਚ ਭੀ ਬਲ ਰਹੇ ਹਨ।

ਏਥੇ ਹੀ ਬਸ ਨਹੀਂ, 'ਸਰਬ-ਸਾਂਝੀ ਗੁਰਬਾਣੀ' ਦੇ ਉਪਾਸ਼ਕ ਅਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਵੀ, 'ਦੂਜੇ ਦੋਇ' ਦੀ ਅਗਨੀ ਦੀ ਲਪੇਟ ਵਿਚ ਆ ਗਈਆਂ ਹਨ।

'ਮਜ਼ਹਬੀ-ਤਾਂਸੁਬ' ਦੇ ਭਿਆਨਕ ਅਤੇ ਜ਼ਹਰੀਲੇ ਨਤੀਜਿਆਂ ਦਾ ਨਿਚੋੜ ਇਉਂ ਬਿਆਨ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਹਉਮੈ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਵਿਚ ਅਸੀਂ —

- 1) ਆਪਣੇ ਮਨ ਨੂੰ ਧਰਮ ਦੇ ਮਗਰ ਲਾਉਣ ਦੀ ਬਜਾਇ, ਆਪਣੀਆਂ ਉਕਤੀਆਂ ਜੁਗਤੀਆਂ, ਸਿਆਣਪਾਂ ਨਾਲ ਧਰਮ ਦੀ ਸਹੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਨੂੰ ਤੋੜ-ਮਰੋੜ ਕੇ, ਆਪਣੇ ਮਨ ਦੀਆਂ ਤੁਚੀਆਂ ਯਾ ਰੰਗਤ ਅਨੁਸਾਰ 'ਘੜ' ਕੇ ਨਿੱਜੀ, ਮਾਇਕੀ, ਸਾਮਾਜਿਕ, ਰਾਜਸੀ ਸੁਆਰਬ ਯਾ ਭਾਵਕ ਨਿਸਚਿਆਂ (personal idiosyncrasies) ਲਈ ਵਰਤਦੇ ਹਨ।

- 2) ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਮਾਂ ਪਾ ਕੇ, ਧਰਮ ਦੇ ਅਸਲੀ ਆਤਮਿਕ ਗੁੱਝੇ 'ਭੇਦ' ਅਤੇ 'ਤੱਤ' ਅਲੋਪ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਜਾਂ ਭੁਲਾ ਦਿੱਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਅਤੇ ਸਾਡੇ ਪੱਲੇ ਸਿਰਫ਼ ਧਰਮ ਦੇ ਆਪੂਰਵੀ ਘੜੇ ਹੋਏ ਛੋਕੇ ਸਿਧਾਂਤ, ਅਤੇ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਹੀ ਰਹਿ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।
- 3) ਇਹ ਸਾਡੀ ਧਰਮ ਦੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਜਾਂ ਨਿਸਚੇ, ਆਪੋ-ਆਪਣੇ ਭਿੰਨ-ਭਿੰਨ ਹੋਣ ਕਰਕੇ, ਅੱਡ-ਅੱਡ 'ਫਿਰਕੇ' ਬਣ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਜੋ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਦੂਸਰਿਆਂ ਨਾਲੋਂ ਚੰਗੇ ਰਾਹੀਂ ਅਤੇ 'ਅਸਲੀ' ਹੋਣ ਦਾ ਦਾਅਵਾ ਕਰਦੇ ਹਨ।
- 4) ਇਹਨਾਂ ਫਿਰਕਿਆਂ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ, ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ, ਮਰਿਆਦਾ, ਰਸਮਾਂ, ਲਿਬਾਸ ਆਦਿ ਭਿੰਨ-ਭਿੰਨ ਹੋਣ ਕਰਕੇ, ਇਹਨਾਂ ਫਿਰਕਿਆਂ ਵਿਚਕਾਰ ਆਪਸੀ ਟਕਰਾਉਂ ਝਗੜਾ ਅਤੇ 'ਤਾਅਸੁਬ' ਲਾਜ਼ਮੀ ਹੈ।
- 5) ਇਹਨਾਂ ਫਿਰਕਿਆਂ ਦਾ ਮੁਢਲਾ 'ਇਸ਼ਟ' ਅਤੇ 'ਉਪਦੇਸ਼' ਇਕੋ ਸੋਮੇ ਤੋਂ ਹੋਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਭੀ ਅਸੀਂ ਆਪੋ-ਆਪਣੀ ਸੂਖਮ ਹਉਮੈ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਵਿਚ, ਮੁੱਢਲੀ 'ਤੱਤ-ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ' 'ਮਰਿਆਦਾ' ਅਤੇ ਪਹਿਰਾਵੇ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਮਨ ਦੀ ਰੰਗਤ ਅਨੁਸਾਰ ਬਦਲ ਦਿੰਦੇ ਹਾਂ, ਜੋ ਕਿ ਫਿਰਕਾ-ਪ੍ਰਸਤੀ ਦਾ ਕਾਰਨ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।
- 6) ਇਉਂ ਅਸੀਂ ਹਉਮੈ ਦੇ ਭਰਮ-ਭੁਲਾਵੇ ਦੇ ਆਧਾਰ ਤੇ 'ਮਜ਼ਹਬ' ਯਾਂ 'ਧਰਮ' ਦੇ ਭਿੰਨ-ਭਿੰਨ ਫਿਰਕਿਆਂ ਵਿਚਕਾਰ 'ਤਾਅਸੁਬ' ਅਤੇ ਨਫਰਤ ਵਧਾ ਰਹੇ ਹਾਂ।
- 7) ਗੰਧਲੀ ਬੁੱਧੀ ਦੁਆਰਾ ਅਸੀਂ ਮਜ਼ਹਬੀ ਤਾਅਸੁਬ ਦੇ ਭਿਆਨਕ ਅਤੇ ਜ਼ਹਿਰੀਲੇ ਨਤੀਜਿਆਂ ਤੋਂ ਬੇਪ੍ਰਵਾਹ ਯਾਂ ਜਾਣ-ਬੁੱਝ ਕੇ 'ਮਚਲੇ' ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਾਂ।
- 8) ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਹੀ ਅਸੀਂ –
- ਦੂਸਰੇ ਧਰਮਾਂ ਦੀ ਨਿਖੇਧੀ ਅਤੇ ਨਿੰਦਿਆ ਕਰਦੇ ਹਾਂ।
- ਨਿਰਦੋਸ਼ ਪ੍ਰਾਣੀਆਂ ਨੂੰ ਦੁੱਖ ਦੇ ਕੇ ਅਤਿਆਂਤ ਪਾਪ ਕਮਾਉਂਦੇ ਹਾਂ, ਅਤੇ "ਜੋ ਮੈਂ ਕੀਆ ਸੋ ਮੈਂ ਪਾਇਆ" ਅਨੁਸਾਰ ਆਪ ਦੁਖੀ ਹੁੰਦੇ ਹਾਂ ਅਤੇ ਜ਼ਮਾਂ ਦੇ ਵੱਸ ਪੈ ਜਾਂਦੇ ਹਾਂ।

- 9) ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਧਰਮ ਨੂੰ ਉਚੇਰਾ ਯਾ ਚੰਗੇਰਾ ਦਰਸਾਉਣ ਜਾਂ ਫੈਲਾਉਣ ਲਈ, ‘ਤਅੱਸੁਬ’ ਵਿਚ ਗਲਤਾਨ ਹੁੰਦੇ ਹਨ – ਪਰ ਅਸਲ ਵਿਚ ‘ਤਅੱਸੁਬ’ ਦੁਆਰਾ, ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਹੀ ਧਰਮ ਦੀ ਨਿਰਾਦਰੀ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਅਤੇ ਆਪ ਹੀ ਆਪਣੇ ‘ਧਰਮ’ ਲਈ ਵਿਰੋਧ ਪੈਦਾ ਕਰਦੇ ਹਨ।
- 10) ਇਹ ਕਿਤਨੀ ਵਿਅੰਗਮਈ (ironical) ਗੱਲ ਹੈ, ਕਿ ਜਿਸ ਕੁਕਰਮ, ਜੁਲਮ, ਪਾਪ ਦੀ, ਧਰਮ ਵਿਚ ਨਿੰਦਿਆ ਯਾ ਨਿਖੇਧੀ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ, ਉਹੀ ਕੁਕਰਮ, ਜੁਲਮ, ਪਾਪ, ਧਾਰਮਿਕ ਤਅੱਸੁਬ ਦੇ ਪੜਦੇ ਹੋਨ, ਜਾਇਜ਼, ਨੇਕ ਅਤੇ ਸੁਆਬ ਅਥਵਾ ਪੁੰਨ ਸਮਝੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।
- 11) ਇਹ ‘ਮਜ਼ਹਬੀ ਤਅੱਸੁਬ’ ਦਾ ਮੁਹਲਿਕ ‘ਅਉਗਣ’, ਸਿਰਫ ਇਨਸਾਨਾਂ ਤਾਈਂ ਸੀਮਤ ਹੈ। ਬਾਕੀ ਚੌਗੜੀ ਲੱਖ ਜੂਨਾਂ ਇਸ ਇਨਸਾਨੀ ਜ਼ਹਿਰੀਲੇ ਰੋਗ ਤੋਂ ਬਗੀ ਯਾ ਮੁਕਤ ਹਨ – ਕਿਉਂਕਿ ਉਹਨਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਦਾ ਮਜ਼ਹਬ ਇਕੋ ‘ਹੁਕਮ’ ਹੈ – ਜਿਸ ਦੀ ਉਹ ਦਿਆਨਤਦਾਰੀ ਨਾਲ – ਅਣਜਾਣੇ ਅਤੇ ਸਹਿਜ-ਸੁਭਾਇ ਪਾਲਨ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ।
- 12) ਇਕ ਪਾਸੇ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਧਰਮ ਦੇ ਫੈਲਾਉ ਲਈ ਮੈਤ੍ਰੀ-ਬਾਵਨਾ, ਪਿਆਰ, ਦਇਆ, ਏਕਤਾ, ਸੇਵਾ, ਆਦਿ ਦੈਵੀ ਗੁਣਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਅਤੇ ਦੂਸਰੇ ਪਾਸੇ ‘ਮਜ਼ਹਬੀ-ਤਅੱਸੁਬ’ ਦੇ ਪਾਗਲਪਨ ਵਿਚ ਈਰਖਾ, ਦਵੈਤ, ਮਾਰਧਾੜ, ਜੋਰ-ਜੁਲਮ ਦੇ ਵਤੀਰੇ ਵਿਚ ਬੜੇ ਉਤਸ਼ਾਹ ਅਤੇ ਲਗਨ ਨਾਲ ਪਰਵਿਰਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।
ਇਹ ਅਤਿਅੰਤ ਹਾਸੋ-ਹੀਣਾ, ਮਖੌਲ ਅਤੇ ਪਖੰਡ ਹੈ।
- 13) ਸਾਰੇ ਧਰਮ, ਦੁਨੀਆਂ ਦੀ ਈਰਖਾ, ਦਵੈਤ ਦੀ ‘ਤਪਸ਼’ ਵਿਚ ਠੰਢ ਵਰਤਾਉਣ ਲਈ ਬਣਾਏ ਗਏ ਸਨ, ਪਰ ਅਸੀਂ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ‘ਤਅੱਸੁਬ’ ਦੀ ਅੱਗ ਲਾ ਦਿਤੀ ਹੈ। ਹੁਣ ਜਦ ਸਾਰੇ ਧਰਮ ਹੀ ਭਿਆਨਕ ਭਾਂਬੜ ਬਣੇ ਹੋਏ ਹਨ, ਤਾਂ ਦੁਨੀਆਂ ਦੀ ਮਾਨਸਿਕ ਅੱਗ ਨੂੰ ਕੌਣ ਬੁਝਾਵੇ?
- 14) ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ‘ਮਜ਼ਹਬੀ-ਤਅੱਸੁਬ’ ਵਰਗੇ ਗੰਭੀਰ ਅਤੇ ਖਤਰਨਾਕ ‘ਭਾਂਬੜਾਂ’ ਨੂੰ ਬੁਝਾਉਣ ਲਈ, ਮਜ਼ਹਬੀ – ਕਰਮ-ਕਾਂਡ ਕਾਰਗਰ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੇ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਕਰਮ-ਕਾਂਡ ਹੀ ਮਜ਼ਹਬੀ-ਤਅੱਸੁਬ ਦੀ ਅਗਨੀ ਦਾ ‘ਬਾਲਣ’ ਬਣ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਭਾਂਬੜ ਹੋਰ ਭੀ ਭਿਆਨਕ ਰੂਪ ਧਾਰ ਲੈਂਦੇ ਹਨ।

15) 'ਮਜ਼ਹਬੀ ਤਅੱਸੁਬ' ਦੇ ਰੋਗ ਦਾ ਇਲਾਜ ਯਾ ਅਗਨੀ ਦੇ ਭਾਂਬੜਾਂ ਨੂੰ
ਬੁਝਾਉਣ ਦਾ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਸਿਰਫ ਇਕੋ ਇਕ ਦਾਰੂ ਅਮੋਲਕ
ਠੰਢਾ 'ਨਾਮ' ਹੀ ਦਸਿਆ ਗਿਆ ਹੈ।

ਮਨ ਮੇਰੇ ਗਹੁ ਹਰਿ ਨਾਮ ਕਾ ਓਲਾ ॥

ਤੁਝੈ ਨ ਲਾਗੈ ਤਾਤਾ ਝੋਲਾ ॥

(ਪੰਨਾ-੧੭੯)

ਸਾਡਾ ਵਤੀਰਾ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਉਪਦੇਸ਼ਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ
ਹੈ —

ਨਾ ਕੋ ਬੈਰੀ ਨਹੀ ਬਿਗਾਨਾ ਸਗਲ ਸੰਗਿ ਹਮ ਕਉ ਬਨਿ ਆਈ॥ (ਪੰ.੧੨੯੯)

© ਸਭ ਹੱਕ ਰਾਖਵੇਂ ਹਨ।

ਏਸੇ ਕਲਮ ਦੇ ਲਿਖੇ ਹੋਏ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚਾਰੁ ਦੀ ਲੜੀ ਵਿੱਚ ਅੱਡ-ਅੱਡ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਤੇ 132 ਲੇਖ (13 ਕਿਤਾਬਾਂ) ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਲੇਖਾਂ ਦਾ ਹਿੰਦੀ ਤਰਜਮਾ ਵੀ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਪੰਜ ਲੇਖ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਿੱਚ ਹਨ।

ਕੀਰਤਨ ਅਤੇ ਨਾਮ-ਅਭਿਆਸ ਕਮਾਈ ਦੇ ਅੱਠ ਦਿਨਾਂ ਜਪ-ਤਪ ਸਮਾਗਮ, ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਬ੍ਰਹਮ-ਬੁੰਗਾ, ਪਿੰਡ ਦੋਦੜਾ ਵਿਖੇ ਮਾਰਚ, ਸਤੰਬਰ ਅਤੇ ਦਸੰਬਰ (20-30) ਵਿੱਚ ਅਤੇ ਜੂਨ ਵਿੱਚ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਬ੍ਰਹਮ ਬੁੰਗਾ ਸਾਹਿਬ, ਦੱਖਣੀ ਬਾਈਪਾਸ ਦੋਰਾਹਾ ਵਿਖੇ ਹਰ ਸਾਲ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਬ੍ਰਹਮ ਬੁੰਗਾ ਸਾਹਿਬ, ਦੱਖਣੀ ਬਾਈਪਾਸ ਦੋਰਾਹਾ ਵਿਖੇ ਪੰਦਰਾਂ ਦਿਨਾਂ ਬਾਅਦ ਵੀ ਸਮਾਗਮ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਇਲਾਕਿਆਂ ਦੀਆਂ ਸੰਗਤਾਂ ਦੀ ਮੰਗ ਅਨੁਸਾਰ 15-15 ਦਿਨਾਂ ਦੇ ਅਰਸੇ ਬਾਅਦ, ਦੋ ਦਿਨਾਂ ਸਮਾਗਮ ਭਾਰਤ ਅਤੇ ਹੋਰ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਹਫਤਾਵਾਰੀ ਸਮਾਗਮ ਵੀ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਥਾਵਾਂ ਤੇ ਸਥਾਨਕ ਸੰਗਤਾਂ ਵੱਲੋਂ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।

ਪਿੰਡ ਦੋਦੜਾ, ਬੁਢਲਾਡਾ-ਸੁਨਾਮ, ਬਰਾਸਤਾ (ਵਾਈਆ) ਜਖੇਪਲ ਲਿੰਕ ਰੋਡ ਤੇ ਹੈ। ਚਾਹਵਾਨ ਸੱਜਣ ਇਹ ਲੇਖ ਅਤੇ ਸਮਾਗਮਾਂ ਦਾ ਵੈਰਵਾ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਪਤੇ ਤੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਨ:-

Website : www.brahmbungadodra.org

E-mail : info@brahmbungadodra.org

ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਬ੍ਰਹਮ ਬੁੰਗਾ ਸਾਹਿਬ

ਪਿੰਡ ਤੇ ਡਾਕਖਾਨਾ : ਦੋਦੜਾ

ਤਹਿਸੀਲ-ਬੁਢਲਾਡਾ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਮਾਨਸਾ (ਪੰਜਾਬ)

ਫੋਨ : 073074-55097, 01652-255097, 99149-55098

❖ ਸ਼ਾਖਾ ❖

ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਬ੍ਰਹਮ ਬੁੰਗਾ ਸਾਹਿਬ (ਦੋਦੜਾ)

ਦੱਖਣੀ ਬਾਈ ਪਾਸ, ਦੋਰਾਹਾ

ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਲੁਧਿਆਣਾ, ਪੰਜਾਬ

ਫੋਨ : 073074-55098, 01628-258697, 099149-55098

❖ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਕ ❖

ਸੈਕ੍ਰੈਟਰੀ, ਬ੍ਰਹਮ-ਬੁੰਗਾ ਟ੍ਰਸਟ (ਰਜਿ.)

ਪਿੰਡ ਤੇ ਡਾਕਖਾਨਾ : ਦੋਦੜਾ

ਤਹਿਸੀਲ-ਬੁਢਲਾਡਾ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਮਾਨਸਾ (ਪੰਜਾਬ)

ਫੋਨ : 73074-55096